

Dovilė Keršienė

XIV–XVI A. LDK VALDOVO LAIŠKAS:
TRADICIJA IR MODERNĖJIMO
PROCESAI

Anotacija. Valdovo laiškas – sudėtingas, gana tradicinis darinys, kurio struktūrą, turinį, stilių, literatūrinę raišką veikė atitinkamos epochos pokyčiai – mentaliniai, socialiniai, politiniai, kultūriniai ir kt. Visuomenės lūžiai, skirtingų kultūrų sankirtos, naujos visuomenės formavimasis – gera proga stebėti ir tirti tradicijos ir atsirandančių naujovių santykį. Kiekviena epocha turėjo savitą epistolinį kanoną, kurio pagrindą sudarė ne vieną šimtmetį trunkanti laišku rašymo tradicija ir jos modifikacijos. Straipsnyje analizuojamas XIV–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valdovų korespondencijos pobūdis, kanoninis jų laišku modelis, jį formavusi bendraeuropinė epistolikos tradicija, išryškinami atsiradę žanriniai, kultūriniai, mentaliniai ir kiti pokyčiai.

Straipsnyje aptariama valdovų laišku – kaip dalykinės, diplomatinės korespondencijos pavyzdžio – struktūra, tematika, kreipiniai, stilius, leksika, luominės etikos reikalavimai, laiško rengimo kontekstas, tipologizacijos, tikrosios autorystės klausimai. Tyrimo pagrindą sudaro lotyniška Lietuvos didžiųjų kunigaikščių: Gedimino, Vytauto, Aleksandro, Žygimanto Senojo, Žygimanto Augusto – korespondencija, lyginama su kai kurių jų amžininkų Europos valdovų laiškais.

Reikšminiai žodžiai: Viduramžiai; Renesansas; laiškas (korespondencija, lotynų); dalykinė korespondencija; valdovas; Gediminas; Vytautas Didysis; Aleksandras; Žygimantas Senasis; Žygimantas Augustas.

Laiškas – istoriškai kintantis ir žanro požiūriu įvairus kultūros reiškiny, žmogiškojo bendravimo ir saviraiškos forma. Tai svarbi Viduramžių komunikacijos, administracijos ir propagandos dalis. Epistolikos žanras – jo teorija ir praktika – turi tūkstantmetę tradiciją, jis patyrė reikšmingų transformacijų, nes yra tarsi „pasmerktas“ nuolatos modernėti, būdamas nuolat kintančio žmogaus mentaliteto išraiška. Jis ženklina atitinkamo laiko kultūros ypatumus, etines ir moralines nuostatas, skirtingų sluoksnių komunikacijos specifiką. Laiškas kaip žanras nuo pat savo gyvavimo pradžios nebuvo „grynas“: jis turėjo glaudžių sąsajų su dokumentu, t.y. normatyviais, dalykiniais raštais, bet nebuvo skirtas ilgalaikiams (teisiniams, administraciniams ir pan.) poreikiams; su retorikos menu, pedagogika, nes laiškai buvo renkami mokymo tikslais, pateikiami kaip taisyklingos lotynų kalbos mokymosi arba retorinio teksto kūrimo, komponavimo pavyzdžiai. Viduramžiais parašytas laiškas tapo beveik pagrindiniu retorikos teorijos objektu, o Renesanso laikais jis įgavo dar viešesnę ir visuomeniškesnę pobūdį. Jis susijęs su įvairiais kitais raštijos žanrais (kalba, dedikacija, novele, romanu, moksliniu traktatu, biografija ir kt.), bet savo prigimtimi nepriklauso literatūrai, nors tam tikru metu atliko ir literatūrinių skaitinių funkciją; apskritai šis žanras yra įvairiafunkcis. Laiškas – tai specifinė komunikacijos rūšis, pranešimas, kurį veikia ne tik erdvinis, bet ir laiko, informacinis, ekspresinis, emocinis nuotolis, o visa tai kartu veikia ir formuoja specifinį pranešimo kūrimą, jo pristatymą ir suvokimą¹.

Valdovo laiškas (mokslinėje literatūroje vartojamas angliškas terminas *royal letters* arba lotyniškas – *epistola regia*) – sudėtingas darinys, su juo susiję daug įvairaus pobūdžio dalykų ir klausimų. Šią epistoliką galime įvardyti ne tik kaip istorinius, diplomatikos ir diplomatijos šaltinius, kaip dalykinio korespondavimo pavyzdžius, bet ir kaip kultūrinius, net literatūrinius atitinkamos epochos teks-

¹ Izabella Adamczewska, „List“, in: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, Kraków: Universitas, 2006, p. 386.

tus, kuriuose atsispindi ilgametės valdančiojo elito komunikavimo laiškais tradicijos tęstinumo ir kaitos procesų sąveikos. Straipsnyje bandysime visa tai aptarti, išryškindami svarbiausius šios laišku rūšies raidos momentus, jos specifiką ir kai kurias epistolikos tyrimų problemas, nepretenduodami į išsamų apibendrinimą, nes šaltinių gausa ir įvairovė arba kaip tik jų trūkumas lemia plačią tyrimų problematikos įvairovę, būtinybę tirti tarpdiscipliniškai, pasitelkiant įvairaus pobūdžio metodus. Atkreiptinas dėmesys į skirtingą mūsų disponuojamų šaltinių kiekį², taip pat į faktą, kad dalis itin svarbių, slaptų ar intymesnių laišku adresanto prašymu būdavo sunaikinami. Šie faktai gali lemti ne visiškai tikslų valdovų epistolikos vaizdą. Taip pat pasakytina, kad išsamesnė moterų valdovių laišku analizė paliekama ateities tyrimams.

Straipsnyje remiamasi lotyniškosios XIV–XVI a. europinės ir LDK epistolikos tyrimais, kurie buvo atlikti straipsnio autorės per kelerius pastaruosius metus, dalį straipsnio sudaro pranešimo, skaityto tarptautinėje mokslinėje konferencijoje, medžiaga³. Tyrimo objektas – publikuota Lietuvos didikų kunigaikščių (Ldk) Gedimino, Vytauto, Aleksandro, Žygimanto Senojo, Žygimanto Augusto daugiausia lotynų kalba⁴ rašyta korespondencija ir jos vertimai. Tai atitinkamo meto skirtingos apimties laišku korpusai, apimantys įvairias valdovo gyvenimo sritis. Kaip lyginamoji medžiaga pasitelkti Vakarų ir Vidurio Europoje rengti laišku ir dokumentų rinkiniai, Europos valdovų korespondencija.

Teorinių darbų, bendro pobūdžio apžvalgų, skirtų vienai iš gausiausių epistolikos rūšių – valdovo korespondencijai, aprėpiančių

² Plg. išlikusius tik šešis Gedimino laiškus, gerokai gausesnė, bet taip pat ne visą išlikusią Vytauto korespondenciją ir tūkstančius laišku apimančią Žygimanto Senojo arba Žygimanto Augusto epistoliką.

³ Skaitytas pranešimas „XV–XVI a. LDK valdovo laiškas: tradicija ir modernėjimo procesai“ tarptautinėje konferencijoje *Literatūra ir Lietuvos modernėjimo procesai XV–XVIII a. (IX Jurgio Lebedžio skaitymai)*, įvykusioje 2011.XI.17 Lietuvos literatūros ir tautosakos institute.

⁴ Kitomis kalbomis, pvz., vokiečių, rusėnų, rašyta korespondencija, jos analizė ir lyginimas su lotyniškąja reikalauja atskiro tyrimo.

metodologinius, tipologijos, raidos, europinių modelių adaptacijos ir kitus aspektus nėra gausu. Ši tematika tik gana fragmentiškai atskleidžia Lietuvos tyrėjų darbuose. LDK epistolikos ir epistolografijos tyrimų problemas jau aptarėme disertacijoje ir straipsnyje, skirtame Viduramžių epistolografijos tradicijai⁵, todėl labiau nesiplėsdami šiuo klausimu pasakysime, kad Lietuvos istoriografijos ir literatūrologijos darbuose dominuoja valdovo laiškų kaip istorinių, politinių, diplomatikos, teisinių, paleografijos, biografijos ar kanceliarijos raidos šaltinių tyrimai⁶. LDK valdovų laiškai nebuvo Lietuvos mokslininkų tiriami kaip vientisas kompleksas, plačiau nurodant tradicijos ir kaitos tendencijas. Straipsnyje taip pat remiamasi gausesniais šios srities

⁵ Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, [disertacija], Vilnius, 2010, p. 12–24; Eadem, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 19–21.

⁶ LDK epistolikos problematikai buvo skirtas leidinys *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, kuriame įvairiais aspektais plačiausiai buvo analizuoti išlikę šeši Ldk Gedimino laiškai: aptarti ekonominiai ir politiniai jo laiškų parašymo motyvai, diplomatikos, istoriniai aspektai, tekstologiniai klausimai, svarstytas santykio tarp pagonio adresanto ir kataliko raštininko aspektas, pateikta semiotinė šio valdovo laiškų analizė. Taip pat žr. Stephen C. Rowell, „Įvadas“, in: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans: Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė Stephen C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, [toliau – *Chartularium Lithuaniae*], p. XI–LVIII. Ldk Vytauto korespondencijai skirtas ne vienas Rūtos Čapaitės straipsnis: Rūta Čapaitė, „Vytauto laiškai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, p. 47–95; Eadem, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010*, sudarė Brigita Balčytienė, Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2010, p. 48–73; Eadem, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, in: *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Alytus, (Alytaus kraštotyros muziejus, Dzūkų kultūros draugė), 2001, p. 10–27. Raimonda Ragauskienė analizavo Žygimanto Augusto ir Radvilų korespondencijos modelį ir pobūdį, žr. Raimonda Ragauskienė, „The ruler and his noble subject: the communication model of the correspondence between Sigismund Augustus and Mikalojus Radvila The Red, 1546–1572“, in: *Lithuanian historical studies*, 1998, Nr. 3, Vilnius: Lithuanian institute of history, p. 5–26.

užsienio tyrėjų darbai, analizuojančiais ne tik valdovo epistoliką (beje, tokių tyrimų esama taip pat nedaug), bet ir epistolikos tyrimų, žanrines, metodologines, publikavimo ir kt. problemas.

LDK VALDOVO EPISTOLIKOS GENEZĖ IR YPATUMAI. TYRIMŲ PROBLEMATIKA

Visų pirma modernu ir nauja LDK raštijos istorijoje buvo tai, kad Viduramžių Lietuvos valdovo aplinkoje pradėta naudotis raštu, tarptautine lotynų, taip pat vokiečių kalbomis, pamažu įsitraukta į europinį komunikavimo tinklą. Suvokta, kad rašytiniai tekstai – reikšmingi tarptautinių santykių objektai, kad svarbu megzti ir palaikyti tarpusavio ryšius⁷. Viešajame gyvenime atsiranda naujos bendravimo formos, specifinė diskurso situacija – reikalai imami tvarkyti koresponduojant. Pagoniškame diskurse atsiranda lotyniškų, krikščioniškos epistolikos klišių. Vienas tokių pavyzdžių – Gedimino laišakai, jo paties požiūris į laišką, į raštu perteikiamą žinią⁸. Taigi bendraujama Europai suprantama dalykinės, diplomatinės epistolikos

⁷ Apie sakytinės ir rašto kultūros santykį LDK žr.: Egidijus Banionis, „Žodžio ir papročio kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 22–40; Vytautas Ališauskas, „Sakymas ir rašymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 603–622; Idem, *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 105–117 ir kt.; Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 139–153. Saulius Žukas savo straipsnyje Gedimino laiškus yra pavadinęs „vienu iš Lietuvos kultūros modernizavimo projektų“, įvardijęs kaip diplomatinio laiško žanrą, žr. Saulius Žukas, „Gedimino laišku semiotinė analizė“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 175, 183. Taip pat žr. Rimvydas Petrauskas, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 72.

⁸ Žr. Egidijus Banionis, *op. cit.*, p. 22–34; Albinas Jovaišas, „Gedimino laišku teksto dvilypumas: senameldis adresantas ir katalikas raštininkas“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 163–174; Rasa Mažeikaitė, „Tekstas ir potekstė Gedimino laiškuose Vokietijos miestams bei vienuoliams“, in: *ibid.*, p. 147–162.

kalba, unifikuota to meto epistolografijos taisyklėmis (*ars dictaminis*)⁹. Laikomasi tradicijos, kuri per daugelį šimtmečių suformavo valdovo korespondencijos kanoną, specifinį laiško modelį. Šią tradiciją toliau tęsė po Gedimino valdę valdovai. Ilgainiui komunikavimo mastas plečiasi, ir Vytauto laikais įvyksta epistolinio bendravimo proveržis, pasireiškiantis stilistinės raiškos, laiškų paskirties, jų turinio, tematikos įvairove. Didžioji dalis išlikusios Vytauto kanceliarijos korespondencijos – skirta užsienio adresatams ar gauta iš kitų šalių, laiškuose daugiausia aptariami ir sprendžiami tarptautinės politikos klausimai, fiksuojamas valdžios užtikrinimo būdas, prisistatymas pasauliui, tarptautinei bendruomenei.

Taigi pirmieji LDK laiškų „rašytojai“ – Lietuvos didieji kunigaikščiai (Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Vytautas ir kt.), tiksliau – valdovo aplinkoje dirbę *diktaministai*. Tik sąlyginai galime valdovus vadinti „laiškų rašytojais“, nes ilgą laiką jie buvo beraščiai (*illiterati*), dėl savo statuso ir neprivalėję mokėti rašyti bei skaityti, o kasdienėje valdymo praktikoje buvo svarbiau, kad valdovas suprastų rašytinio teksto reikšmę valdymui, būtų atidus klausytojas (*auditor*), gebantis suprasti ir įsiminti jam skaitomą tekstą, jį analizuoti ir redaguoti, o ne skaitytojas (*lector*)¹⁰. Pagaliau buvo manoma, kad

⁹ Laiškų rašymo vadovėliai – *ars dictaminis* ir *ars epistolandi* – formavo ir atspindėjo specifinį komunikacijos modelį, nulemtą Viduramžių ir Renesanso visuomenės ypatybių ir funkcionavusį bendroje lotyniškosios Europos kultūros erdvėje ne vieną šimtmetį. Savu laiku jie taip pat buvo naujas ir modernus reiškinys, liudijęs tuolaikius bendros dvasinės ir visuomeninės kaitos procesus.

¹⁰ Štai ką čekų karalius Venclovas sako laiške Ferdinandui, Kastilijos infantui (1412): „Garsus ir didingas kunigaikšti, jūsų brangenybės laišką [...] esame gavę su dėkingumu, maloniai išgirdę. Mes pilnai turime to rašto naujienas omenyje“ (*Illustris et magnifice princeps, vestre dileccionis litteras [...] oblatas gratanter suscepimus, benigne audivimus et ipsarum tenorem impressimus plenarie menti nostre*), žr. Stephen C. Rowell, „Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, Vilnius, 2004, p. 167. Taip pat žr.: *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, Collectus opera Antoni Prohaska, (*Monumenta mediæ ævi historica. Res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6), Cracoviae: Sumptibus Academiae literarum Crac., 1882, [toliau – CEV], Nr. 1344, p. 814; Friedrich Georg von Bunge (sud.), *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, (Nachträge zu den fünf ersten Bänden), Riga: im Verlage von

valdovas privalo gerai valdyti kardą, o ne plunksną¹¹. Viduramžių laiškų rengimo vadovėliuose taip pat atsispindi to meto požiūris į laiškus kaip klausymui skirtus tekstus, kaip retorinę kalbą, pateikiamą raštu. Nurodoma, kad adresato skaitomas ar klausomas tekstas turi ne tik paveikti protą ar pamokyti, palikti atmintyje gilų pėdsaką, bet ir pradžiuginti ausį¹². Reikia pabrėžti, kad dažnu atveju pranešimo esmė ir ypač svarbūs ar slapti dalykai buvo perduodami per patikimą pasiuntinį, laiške tik patvirtinant jo persakomą žinią arba nurodant adresatui apie papildomą, pasiuntinio pateikiamą, informaciją¹³.

Nikolai Kymmel, Druck von Heinr. Laakmann in Dorpat, 1873 [toliau – LUB] t. 6, Nr. 2959, p. 335; *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, opracowanie, wstęp, komentarze Irena Kaniewska, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999, Nr. 72, p. 148; *Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego, Wojewody Wileńskiego Marszałka i Kanclerza W.X.L., Xięcia na Ołyce i Nieświżu; Brzeskiego, Szawelskiego, Kowieńskiego i Boryssowskiego etc. starosty [...]*, z autentyków spisane i wydane przez Stanisława Augusta Lachowicza, Wilno: Nakładem i drukiem T. Glücksberga, 1842, Nr. 1, p. 1–2; *Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis Primi, regis Poloniae, magni ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie domini*, [toliau – *Acta Tomiciana*], t. 1, Nr. 244, p. 194; t. 13, Nr. 90, p. 90. Apie tai plačiau dar žr.: Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *op. cit.*, p. 142–143; Stephen C. Rowell, „Ivadas“, in: *Chartularium Lithuaniae*, p. XXXVI; Les Perelman, „The medieval art of letter writing: rhetoric as institutional expression“, in: *Textual dynamics of the professions: Historical and contemporary studies of writing in professional communities*, eds. Charles Bazerman and James Paradis, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991, p. 98; James Jerome Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages: A history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974, p. 197–198.

¹¹ Žr. Marcelinas Ročka, „Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 199.

¹² Žr. Konrad Burdach, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung)*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1926, p. 55. Reikia pridurti, kad *ars dictaminis* veikaluose aiškiai matyti perėjimo nuo žodžio kultūros prie rašto fazė: ankstyvesniuose vadovėliuose vis dar vartojami terminai *orator*, *auditor*, *oratio*, bet vis dažniau jie pakeičiami terminais *dictator*, *lector*, *dictamen*, *epistola*, žr. Teresa Michałowska, „Średniowieczna teoria literatury w Polsce (*ars dictaminis* – jej po granicza i funkcje)“, in: *Literatura, historia, dziedzictwo*, pod redakcją Tomasza Chachulskiego i Anny Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: IBL, 2006, p. 32–33.

¹³ Giles Constable, „Dictators and Diplomats in the Eleventh and Twelfth Centuries: Medieval Epistolography and the Birth of Modern Bureaucracy“,

Tokios praktikos paliudijimų rasime ir LDK valdovų laiškuose¹⁴, ir jų amžininkų kitų šalių valdovų korespondencijoje¹⁵. Sakytinė ir rašytinė kultūros buvo labai susijusios. Kalbėjimo menas buvo glaudžiai susijęs su kompozicijos menu, ir laiško paveikumas labiau priklausė nuo to, kaip jis bus pristatytas, o ne kaip parašytas. Todėl buvo skiriama daug dėmesio laiško parengimui – jo struktūrai, retorinei raiškai, turinio išdėstymui, pagrindinės minties akcentavimui kelis kartus, nes skaitytojas-klausytojas turėjo gerai suvokti skaitomą jam tekstą, o laiško siuntėjas turėjo kuo veiksmingiau pasiekti savo tikslą. Taigi teorinis komunikacinės laiško funkcijos supratimas – perduoti žinią, suartinti nesančius šalia vienas kito – praktiškai buvo įgyvendinamas kiek kitaip nei vėlesniais laikais. Gauti laišakai buvo garsiai perskaitomi, t. y. pranešimas perduodamas balsu – atliekamas panašus veiksmas kaip ir diktuojant laišką. Iš esmės to meto valdovo laišškai buvo pusiau vieši, skirti ne vienam adresatui¹⁶.

Valdovo pozicija valstybėje yra išskirtinė – jis dažnai yra viršesnis už tuos, kuriems rašo, jo korespondencijos informacijos krūvis tampa valstybės valdymo instrumentu ir gali gale turi pasitarnauti praktiniams tikslams įgyvendinti. Jo epistoliką daugiau ar mažiau veikė politinės ir visuomeninės kaitos procesai, naujų kultūrinių dalykų apraiškos; joje matyti modernios valstybės formavimosi, biurokratinio aparato kūrimosi ženklai. Viduramžiais sudėtingėjant politikiam ir

Dumbarton Oaks Papers, t. 46: *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, Trustees for Harvard University, 1992, p. 40.

¹⁴ Žr., pvz.: CEV, Nr. 1353, p. 830–832; *Acta Tomiciana*, t. 1, Nr. 131, p. 119; Nr. 244, p. 194; t. 6: Nr. 100, p. 114–115; Nr. 113, p. 125; t. 13: Nr. 90, p. 90; Nr. 182, p. 180; Nr. 271, p. 251–252; Nr. 334, p. 312–313 ir kt. Taip pat žr. Raimonda Rauskienė, *op. cit.*, p. 10–11.

¹⁵ Plg., pvz., Romos ir Vengrijos karaliaus Zigmanto laišką Ferdinandui, žr. Stephen C. Rowell, „Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose“, p. 165–166; taip pat žr. *Acta Tomiciana*, t. 13, Nr. 59, p. 65.

¹⁶ Ronald Witt, „Medieval „ars dictaminis“ and the beginnings of humanism: a new construction of the problem“, *Renaissance Quarterly*, t. 35, Nr. 1, 1982 pavasaris, p. 6.

administraciniam gyvenimui, palaipsniui susiformavo oficialaus, dalykinio, itin susijusio su normatyviniais dalykais, laiško standartas. Atsiranda nauji kanonai, atitinkantys to meto visuomenės poreikius. Galima sakyti, kūrėsi juridinė, diplomatinė raštija, lėmusi ir kalbinės raiškos specifiką. Santykinai mažesnio raštingumo laikais dalykiniai laiški daugiausia buvo trumpi ir ypač koncentruoti į dalykinį turinį, o vis labiau imant išnaudoti publicistineis laiškių galimybes, vis dažniau jais imta naudotis kaip priemone skleisti propagandą ir saviraiškiai. Laiške įsigali retorika ir literatūrinė citata, pasireiškia visa apimanti normatyvumo įtaka ne tik dalykiniam, bet ir privačiam, asmeniniam laiškiui¹⁷. Tos unifikacijos, normatyvizmo, laiškių formuliarių ir rinkinių kūrimo židiniai buvo visų pirma popiežiaus ir valdovų kanceliarijos, taip pat pasaulietinės retorikos ir vienuolynų mokyklos. Laikui bėgant, kanceliarijų diktaministus, susijusius su laiškių rašymu, imta vertinti ne tik kaip tarnybinių, dalykinių laiškių kūrėjus, bet ir kaip literatūrinius autorius¹⁸ arba puikius diplomatus¹⁹.

¹⁷ Net ir rašant meilės laiškią buvo privalu laikytis atitinkamų epistolikos standartų ir kanonų. Viduramžiais labai populiarus buvo italo Bonkompagno iš Sinjos (Boncompagnus de Signa, 1165–1240) meilės laiškių rašymo vadovėlis *Rota Veneris*, paremtas Ovidijaus „Meilės meno“ patarimais. Bonkompagnas įvedė į vartoseną prozinio meilės laiški formą (iki tol dažniausiai buvo pripažįstamas tik poetinis laiškas), nurodė kanonines taisykles, kaip rašyti mylimajam, kokiais būdais siekti jo palankumo. Čia galime prisiminti ir Barbaros Radvilaitės bei Žygimanto Augusto meilės laiškus, kurie šiuolaikiniam skaitytojui mažai primena tokio pobūdžio epistoliką, nes yra kanonizuota ne tik laiški struktūra, kreipiniai, bet ir emocijų raiška.

¹⁸ Žr. „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München und Zürich: Artemis Verlag, t. 2, 1983, p. 654–655.

¹⁹ Didėjant korespondavimo būtinybei ir reikšmei, Viduramžių visuomenėje atsirado naujo tipo raštininkų poreikis (kartais jie buvo vadinami arba save vadino *moderni, novi*). Jie turėjo siekti tiek išmanyti teisę, polemikos meną, turėti supratimą apie puošnų stilių, oratorystės bei gramatikos pagrindus ir, be abejo, mokėti kanonines laiškių rašymo taisykles. Šie asmenys, kad parašytų įtikinamus laiškus, privalėjo turėti žinių ir apie pasaulį bei visuomenę, apie žmogaus psichologiją. Sugebėjimas įtikinti rašant ir kalbant, įtikinamai pateikti ir pristatyti dokumentus ar laiškus susijungė į meną, žinomą kaip diplomatija. Apie tai plačiau žr. Giles Constable, *op. cit.*, p. 41, 45–46. Ne vienas ir LDK diplomatų, pasiuntinių buvo išugdytas kanceliarijos aplinkoje, kurioje savo karjerą

Didelę dalį LDK valdovų laiškų neabejotinai galime priskirti diplomatinio laiško rūšiai. Vienas iš tokios epistolikos tikslų – ne nešališkos informacijos pateikimas, „bet politinis efektyvumas, vienoks ar kitoks politinis laimėjimas, kurio siekiama pačiais įvairiausiais būdais“²⁰, joje realizuojama valdžios reprezentacija, rodomas egzistuojančių politinės komunikacijos taisyklių supratimas, siekis palaikyti valdžios autoritetą, kurti apie save teigiamą opiniją. Jai būdinga dalykinė argumentacija, emociinga retorika, bandymas manipuliuoti adresatu, palenkti jį, įtikinti, sužavėti, užimti dominuojančią poziciją adresato atžvilgiu, kartu tam tikras stilistinis neutralumas. Čia svarbi kiekviena, iš pirmo žvilgsnio atrodanti nereikšminga, detalė, pvz., vardų eiliškumas, žodžių, kreipinių, epitetų, kreipimosi frazių parinkimas, specifinis išdėstymas ir jų vartojimo dažnumas etc., tai yra tam tikri semantiniai ženklai, kurie kartais prarandami verčiant laišką į kitą kalbą²¹.

Nemažai įtakos valdovo korespondencijos dalykiniam pobūdžiui turėjo dokumentams būdinga kanceliarinė kalba, tam tikri formalieji elementai, būdingi normatyviniams raštams – ypač adreso, arengos, įžanginių formuluočių. Tai lėmė keli veiksniai: tie patys žmonės rengė ir valdovo dokumentus, ir jo laiškus. Epistolografijos vadovėliuose buvo mokoma parengti tiek dokumentus, oficialius raštus, tiek laiškus, na o pastarieji iš dalies atliko ir normatyvinių raštų funkciją – laišškai buvo viena iš valstybės administravimo priemonių. Vis dėlto, nors laiškų turinys galėjo būti ir teisinio pobūdžio, neturėjo juridinės galios, taip pat skyrėsi laiško ir dokumento privalomos kompozicinės dalys²².

buvo pradėjęs nuo raštininko ar sekretoriaus pareigų, apie tai plačiau žr.: Marceli Kosman, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, in: *Studia źródłoznawcze*, t. 14, Warszawa-Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1969, p. 91–117; Egidijus Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998, p. 154–168; Mirosław Korolko, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego: Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1991, *passim*.

²⁰ Saulius Žukas, *op. cit.*, p. 183.

²¹ Apie šią problemą žr. Giles Constable, *op. cit.*, p. 42.

²² Mokslinėje literatūroje keliama dokumento ir laiško santykio, aiškios ribos tarp jų nustatymo problema, žr.: Paul-Joachim Heinig, „Der König im

Žinoma, laiške leidžiama didesnė subjektyvios stilizacijos laisvė, visų pirma todėl, kad ji išreiškia ryšius tarp siuntėjo ir gavėjo – formaliai ir tiesiogiai: pvz., neparašyta arba gerokai sutrumpinta pasveikinimo formulė reiškė tam tikrą priešišumą adresato atžvilgiu²³; siuntėjo ir gavėjo vardo pateikimo eiliškumas buvo ne tik mandagumo ar įvertinimo išraiška, bet ir teisiškai svarbus supratimas apie tarnybinius ir asmeninius ryšius – hierarchinės visuomenės etiketas (*diversitas personarum*). Ldk laiškuose rasime ir tiesioginės kalbos, net ištiesų pokalbių perpasakojimo, siekiant kuo tiksliau informuoti, svariau argumentuoti, taikliau perteikti buvusios akimirkos įspūdį, atkurti kuo betarpiškesnį dialogą – tokių dalykų dokumente nerasime, nes adresatas galėjo kvestionuoti dokumento autentiškumą²⁴.

Susidūrus su tokio pobūdžio epistoliniais šaltiniais, atsižvelgus į minėtą informaciją, tyrėjui kyla dar ne vienas keblukas klausimas: koks asmens raiškos laisvės ir epistolografinio, dalykinio normaty-

Brief. Herrscher und Hof als Thema aktiver und passiver Korrespondenz im Spätmittelalter“, in: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, hrsg. von Heinz-Dieter Heimann in Verbindung mit Ivan Hlaváček, Paderborn [et al.]: Ferdinand Schöningh, 1998, p. 44–45; Marcell Kosman, „Dokumenty wielkiego księcia Witolda“, in: *Studia źródłoznawcze*, t. 16, Warszawa-Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, p. 139; Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 1, 3; „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, p. 652–654. Patys Viduramžių laiškų teoretikai nedarė griežtos skiriamosios ribos tarp dokumento ir laiško, žr. Peter-Johannes Schuler, „Formelbuch und *Ars dictandi*. Kaum genutzte Quellen zur politischen und sozialen Geschichte“, in: *Civitatium communitas. Studien zum europäischen Städtewesen*, Festschrift Heinz Stob zum 65. Geburtstag, hrsg. von Helmut Jäger, Franz Petri, Heinz Quirin, d. 1, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1984, p. 377.

²³ Giles Constable savo straipsnyje pateikia istoriją apie tai, kaip 1082 m. Monte Kasino abatas Deziderijus (Desiderius) neatsakė į Henriko IV jam siųstą laišką dėl to, kad, jo nuomone, pastarasis nežinojęs, kokia pasveikinimo rūšimi privalėjęs kreiptis laiške, abatas net sprendęs šio valdovo „deramo atsidavimo tikėjimui“ (*debitae fidelitatis obsequium*) klausimą. Apie tai žr. Giles Constable, *op. cit.*, p. 41–42.

²⁴ Apie tai plačiau žr.: Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 82–83; Stephen C. Rowell, „Įvadas“, in: *Charitularium Lithuaniae*, p. XXXVII; Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, p. 100–101.

vizmo santykis? Kas sukuria laiško literatūriškumą – adresantas ar raštininkas? Kiek diktaministas galėjo išdrįsti „pagražinti“ valdovo diktuojamą tekstą, savaip jį interpretuoti? Koks valdovo indėlis į dalykinį laiško turinį? Kiek modifikuojamos autoriaus intencijos (su diktaministo pagalba), kiek formulės suteikia naujų prasmių tiesioginei adresanto minčiai? Dar vienas svarbus klausimas – kiek tikros informacijos apie patį valdovą gali suteikti jo korespondencija? Klausimų seriją galima būtų tęsti, o nesant ar trūkstant šaltinių, kurie leistų patikrinti kol kas hipotetiškus atsakymus, pasak Sauliaus Žuko patarimo, lieka tik dar kartą įsiskaityti į esamus tekstus²⁵. Taigi toliau pabandydysime ieškoti atsakymų bent į dalį šių klausimų.

AUTORYSTĖS KLAUSIMAS. ŽANRINĖ SPECIFIKA IR EMOCINĖ RAIŠKA

Vienas iš svarbių klausimų, kylančių tyrėjui analizuojant valdovo epistoliką, yra jau šiek tiek mūsų minėtas tikrosios laiško autorystės klausimas²⁶. Galima pabandyti įsivaizduoti, kaip rašomas LDK valdovo laiškas: didžiojo kunigaikščio žodinis pranešimas, jo mintys, pageidavimai diktaministo surašomi į juodrašį, įvelkami į retorinį, laiškų

²⁵ Saulius Žukas, *op. cit.*, p. 183. Panašūs klausimai keliami ir aptariamai Rasos Mažeikaitės straipsnyje: Rasa Mažeikaitė, *op. cit.*, p. 147–157; taip pat žr.: Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 77–78 ir kt.; Irena Kaniewska, „Wstęp“, in: *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, p. 30; Mireille Bossis, „Methodological Journeys Through Correspondences“, *Yale French Studies*, Nr. 71: *Men/Women of Letters*, published by Yale University Press, 1986, p. 66 ir kt.; Carl Erdmann, *Studien zur Briefliteratur Deutschlands im elften Jahrhundert*, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1938, p. 5–6; Kazimierz Cysewski, „Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistolografia“, in: *Pamiętnik Literacki*, 1997, t. 88, sąs. 1, p. 104–110 ir kt.; Rafał Jaworski, „Kancelaria litewska XIV–XVI wieku. Stan i specyfika badań. Postulaty badawcze“, in: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem*, Materiały konferencji naukowej, Toruń, 18 kwietnia 2002 roku, pod redakcją Waldemara Chrażyczewskiego i Wojciecha Krawczuka, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003, p. 94.

²⁶ Platesnį šios problematikos aptarimą, kalbant apie Viduramžių laiškus, žr. Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 4–6, taip pat žr. Rasa Mažeikaitė, *op. cit.*, p. 147–156.

rašymo taisyklių kanonizuotą rūbą, dažniausiai tekstas perrašomas į švarraštį, kai kuriais atvejais išverčiamas į kitą kalbą²⁷. Taigi praktiškai buitine kalba diktuojamais žodžiais raštininkui reikia suformuluoti beveik juridinę kategoriją. Dalis valdovo laiškų buvo parengiami pagal gana abstrakčius jo arba gal net asmenų, veikiančių valdovo vardu, nurodymus (laiškuose, kuriuose kalbama apie nereikšmingus, kasdienius, rutiniškus dalykus)²⁸, kiti – pagal labai tikslus nurodymus. Dalis ypač svarbių politiškai ar asmeninio pobūdžio laiškų buvo tiesiog diktuojami pažodžiui, vėliau – išskirtiniais atvejais rašomi paties monarcho, kartais, kai reikėdavo ypatingo diskretiškumo, valdovas naudodavosi ne kanceliarijos raštininkų, bet sau artimų žmonių paslaugomis²⁹. Tikroji adresanto mintis neretai pasislepia po viešos, politinės, diplomatinės retorikos šydu, pereina kelių kalbų barjerą ir įgyja jų ypatybių, tampa sunku atskirti tikrą jausmą nuo tradicijos ir kanonų padiktuotos raiškos. Savotišku bendraautoriumi tampa ir laiško adresatas, nes teksto formalūs dalykai, stilius, net turinys pritaikomi jo statusui ir santykių su adresantu lygiui. Pirmųjų LDK laiškų „rašytojų“ – Gedimino, Vytauto – dalykinėje korespondencijoje dar galima iš dalies išsiaiškinti skirtumą tarp asmeniškai valdovo diktuojamo teksto ir raštininko naudojamų epistolinių klišių, o vėliau valdžiu-

²⁷ Bernardas Klervietis 1124 m. rašytame laiške taip apibūdino laiško parengimo etapus ir tam tikrų elementų funkcijas: sumanymas (*ingenium*) sukomponuojamas ir išdėstomas diktuojant (*dictando*), lūpos tai ištaria garsiai (*confabulando*), pirštai užrašo (*scribendo*), pasiuntinys (*nuntius*) nugabena laišką (*discurrendo*), o dažnu atveju perskaito garsiai kaip kalbą, taip ir pats dalyvaudamas kuriant laišką. Apie tai žr. Giles Constable, *op. cit.*, p. 40.

²⁸ Tokioje praktikoje pasitaikydavo ir nesusipratimų, diktaministai neišvengdavo ir klaidų, interpretuodami jiems pateiktus žodinius nurodymus. Šią situaciją, kartais gana komišką, gerai iliustruoja ir visiems žinoma Gedimino požiūrio į krikštą pasikeitimo „istorija“, kai raštininkas buvo apkaltintas neteisingai supratęs valdovo žodžius, ir minėto Bernardo Klerviečio nusiskundimas Petriui Garbingajam, esą jo raštininkai ir sekretoriai dažnai iškraipą jo žodžius ir gerokai prikuria nebūtų dalykų, nes pamirštą jo duotus nurodymus, o jis kartais negalys net atsekti, ką tiksliai buvo jiems sakęs, apie tai žr. *ibid.*, p. 44.

²⁹ Irena Kaniewska, *op. cit.*, p. 30–31; Raimonda Ragauskienė, *op. cit.*, p. 8–10.

sių Ldk epistolikoje tai padaryti gerokai sunkiau, nes epistolikos lygi ir pobūdį veikia nauji veiksniai: valdovo raštingumas, išsilavinimas, kanceliarijos darbuotojų išsilavinimo, diplomatinio korespondavimo išmanymo kilimas, pagausėjęs ir pajvairėjęs korespondentų ratas, politinio gyvenimo intensyvumas ir kt. Kita vertus, ilgainiui vis labiau ima ryškėti Viduramžiais dominavusios dalykinės ir labiau asmeninio pobūdžio korespondencijos skirtumai: kompoziciniai, turinio, literatūrinės raiškos. Pavyzdžiui, Žygimanto Augusto korespondencijos įvairovę liudija išlikę gausūs jo ir jam rašyti laišakai, kurių turinio, tipo ir raiškos skalė jau gerokai platesnė negu jo ankstyvųjų pirmtakų: nuo šeimyninių, asmeninių, net kultūrinius jo interesus atspindinčių, intymesnių meilės iki svarbių politinių, valdymo reikalų³⁰. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad XIV–XVI a. laišakai beveik niekada nebuvo visiškai privatūs, valdovo laiškuose nerasime daug asmeniškumų, nes jo statuso ir korespondencijos specifika, kaip minėta, nesuteikia didelių galimybių išimtinai asmeninės korespondencijos egzistavimui – rašant net ir artimam giminaičiui ar mylimajam, reiškiant šiltesnius jausmus, išlaikoma tam tikra distancija. Toli pavyzdžių nereikia ieškoti, užtenka peržvelgti didžiųjų kunigaikščių laiškus, skirtus jų artimiems giminaičiams, pvz., broliams, pusbroliams (dažnai – kitos šalies valdovams), žmonoms, mylimosioms, ir pamatysime, kad subjektyvi adresanto emocinė raiška – džiaugsmas, sveikinimas³¹, skausmas, nusivylimas, priekaištai³², pasiilgimas, rūpestis³³, paguoda³⁴, intymūs jausmai³⁵,

³⁰ Apie tai plačiau žr. Irena Kaniewska, *op. cit.*, p. 28–33 ir kt. Stanisławas Cynarskis teigia, kad Žygimantas Augustas buvo puikiai įvaldęs iškalbos ir laiškų rašymo meną. Plačiau apie jaunojo karalaičio edukaciją žr. Stanisław Cynarski, *Žygimantas Augustas*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 23–30.

³¹ CEV, Nr. 1177, p. 686; Nr. 1178, p. 686–687.

³² CEV, Nr. 1345, p. 815–818.

³³ *Acta Tomiciana*, t. 1, Nr. 15, p. 27; t. 4, Nr. 335, p. 269; t. 13, Nr. 15, p. 22; *akta Aleksandra*, Nr. 109, p. 151.

³⁴ CEV, Nr. 787, p. 414–415; Nr. 1271, p. 759–760; Nr. 1272, p. 760.

³⁵ Žr. Barbaros Radvilaitės korespondenciją su Žygimantu Augustu ir savo giminaičiais – Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 168–223.

asmeniniai išgyvenimai ir įspūdžiai³⁶ – yra artikuliuota į retorinius pavyzdžius, išsakoma privalomomis konvencinėmis formulėmis. Net draugiški ir artimi santykiai tarp korespondentų, giminytės ryšys neatleidžia nuo to meto epistolinio etiketo taisyklių, valdovo laikysena žemesnio rango adresato atžvilgiu lieka patriarchalinė³⁷. Matome atstumą tarp diktamino taisyklių unifikotos kalbos ir gyvosios kalbos. Ne tik laiško pasakojime buvo privaloma laikytis tam tikro ritualo, net ir emocijos nusakomos remiantis tradicija. Todėl įdomi ir svarbi tyrėjui turėtų būti ne vien naratyvinė laiškų dalis, kurią diktuoja valdovas, bet ir kitos dalys, unifikuotai išreiškiančios tam tikrą siuntėjo emocinę nuostatą adresato atžvilgiu (tas formules išmanė raštininkas ir suprato visa Europa, jų prasminis turinys susiformavo per kelis šimtmečius³⁸), galinčios nurodyti įtemptus ar draugiškus koresponduojančių santykius ir kt.

Minėta laiško specifika – erdvės ir laiko atstumas – suteikia galimybę adresantui kurti tam tikrą fikciją ar iliuziją apie save, nes recipientas neturi galimybės betarpiškai pajusti tikrą jausmą, pagauti menkiausią emocinį niuansą (ir pats tyrėjas, skaitydamas svetimą laišką, jaučiasi tarsi įsibrovėlis į kito žmogaus asmeninį gyvenimą, o laiko nuotolis reikalauja ypatingos precizikos, kad laišškai mums atsivertų visa savo „tikrąją“ esmę, kad „teisingai“ sugebėtume perskaityti kasdienio gyvenimo išraišką, jo spontaniškumą)³⁹. Raštininko parinkti ar tradicijos, unifikacijos „padiktuoti“ žodžiai sukuria tokį adresato paveikslą, kokio galbūt nori jis pats, arba tokį, kuris išreiškia atitinkamo laiko mentalitetą, mąstymo kategorijas – koks turi būti

³⁶ *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrsg. von Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehlke, t. 3, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866 [toliau – *Scriptores rerum Prussicarum*], p. 425–426; *Acta Tomiciana*, t. 5, Nr. 179, p. 178–179.

³⁷ Tokį santykį atskleidžia, pvz., Žygimanto Augusto ir Radvilų korespondencija, žr. Irena Kaniewska, *op. cit.*, p. 33.

³⁸ Žr. Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 89–90.

³⁹ Mireille Bossis, *op. cit.*, p. 64, 66–68.

valdovas, koks pavaldinys, kokie jų santykiai. Tam tikros laiškų formulės tą emociją išreiškia unifikuotai, bet tarp eilučių galima išvelgti tam tikrą asmenybės raišką, rašančiojo, tiksliau diktuojančiojo, charakterį. Lieka „žmogiškasis veiksnys“. Todėl greta gausybės oficialių laiškų turime ir šiltesnio, asmeniškesnio pobūdžio epistolikos (Vytauto laiškai, kuriuose jis rūpinasi savo žmonos ar draugo – Vokiečių ordino magistro – sveikata, Žygimanto Senojo susirašinėjimas su žmona Bona, kuriame jaučiamas pasiilgimas ir rūpinimasis šeima, Žygimanto Augusto laiškai Barborai Radvilaitei ar Radviloms ir kt.).

Kyla klausimas, kiek visus tuos dalykus veikia valdovo asmenybė, jo intelektualinis pajėgumas, asmeninė veikla ir požiūris?⁴⁰ Šį subtilų klausimą bandysime iliustruoti tokiu palyginimu. Gedimino ir Vytauto laiškuose galima „jausti“ tvirtą valdovo ranką ar balsą, tam tikras nuotaikas, nuomones, išsakomą aiškią poziciją tuo ar kitu klausimu, rūpinimąsi valstybės ateitimi ir pavaldinių gerove. Aleksandro laiškuose, ypač ankstyvuosiuose, ryškėja kiek kitoks valdovo portretas: matyti tam tikras pasimetimas, prašymas padėti, juntamas nuolankumas, kurio tarsi „neturėtų būti“ valdovo korespondencijoje, atrodo, kad rašo žmogus, ant kurio pečių užvirto sunki valstybės valdymo našta. Šią jauno valdovo situaciją gerai iliustruoja vieno jo pavaldinio (Jono Laskio) laiške (rašytame Varmės vyskupui) išsakyta mintis: karalius – *homo novus*, kuriam reikią dažnai patarti⁴¹. Žygimanto Senojo korespondencija sudaro įspūdį, kad „rašo“ savimi pasitikintis, orus, išsilavinęs, giliai tikintis, žinantis, ką daro, valdovas, gerbiantis ir mylintis savo šeimą žmogus. Žygimanto Augusto epistolika atskleidžia išsilavinusio, rafinuoto, smalsaus, intensyviai ir

⁴⁰ Plg.: Rūta Čapaitė, „Viduramžių raštininko rašto individualumo problemos“, in: *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sud. Edmundas Rimša, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005, p. 69; Rimvydas Petrauskas, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, p. 72–73.

⁴¹ Žr. *Akta Aleksandra*, Nr. 138, p. 218. Sąlygiškai Aleksandrą galime vadinti „moderniu“ valdovu, nes jis jau ne tik mokėjo rašyti ir skaityti, bet buvo išsilavinęs, kai kuriuos laiškus rašydavo ar bent jau pasirašydavo pats.

gana draugiškai, šiltai bendraujančio su savo pavaldiniais, mylinčio ir kenčiančio adresanto portretą.

TURINYS, STRUKTŪRA, STILIUS.
TRADICINIŲ IR NAUJŲ ELEMENTŲ SANTYKIS

Gana tradicinės yra valdovų korespondencijoje aptariamoms temoms, laiškų turinys. Laiškais administruojama valstybė, tvarkomi vidaus ir užsienio politikos reikalai, bendraujama su įvairių statusą ir giminytės ryšį turinčiais korespondentais, mezgami ir palaikomi draugiški ryšiai, sprendžiami įvairaus lygio klausimai – nuo valstybinės svarbos iki šeimyninių. Temų ratas, gausa, įvairovė priklauso ir nuo valdovo asmens, jo interesų, ir nuo valstybės politinės padėties, ryšių platumo. Visų temų, aptariamų LDK valdovų laiškuose, čia suminėti tiesiog neįmanoma ir galbūt nėra prasmės. Viename laiške dažniausiai aptariamas ne vienas reikalas ar tema, kartu gali būti informuojama, liepiama, dėkojama, prašoma, skundžiama ir t. t., taigi sunku išskirti „gryną“ laiško rūšį, juos galima vadinti mišriais laiškais (*epistola mixta*). Kartais laišką priskirti kuriai nors rūšiai nelengva dėl esamų minimalių skirtumų. Labai sąlygiškai galėtume skirstyti aptariamo laiko valdovų laiškus į dvi gausiausias, didžiausias rūšis – dalykinius ir asmeninius, bet aiškios ribos tarp jų nubrėžti negalima.

Laiškų teoretikai nuo Antikos laikų bandė spręsti, kokių pagrindu tipologizuoti epistoliką, ši problema daugiau ar mažiau buvo aptariama ir *ars dictaminis*, ir *ars epistolandi* vadovėliuose, daug dėmesio jai skyrė didysis „laiškų žmogus“ ir teoretikas Erazmas Roterdamietis, įvairius tipologizacijos metodus siūlo ir šiuolaikiniai mokslininkai⁴².

⁴² Laiškų tipologizacijos istorija ir problematika išsamiai apžvelgiama in: Patricia A. Rosenmeyer, *Ancient Epistolary Fictions. The Letter in Greek Literature*, Cambridge University Press, 2001, p. 1–16, taip pat žr.: „Brief“, in: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, hrsg. von Georg Wissowa, t. 3, Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1899, p. 836–843; „Epistolography“, in: *Der kleine Pauly: Lexikon der Antike*, auf der Grundlage von Paully's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft bearbeitet und herausgegeben

Dažnas siūlymas skirstyti laiškus į literatūrinius (ar fiktyvius) ir „realius“, viešus ir asmeninius, pagal turinį bandoma skirstyti į politinius, teologinius ir retorinius⁴³. Stefania Skwarczyńska monografijoje apie laiško teoriją išskiria keturis laiško tipus: laiškas-kalba, laiškas-pusiau dialogas, laiškas-pokalbis ir laiškas-išpažintis⁴⁴. Mūsų aptariamam laikui laišakai dažniausiai buvo skirstomi pagal adresatą, siuntėją (dar detaliau skirstant pagal korespondavusių luomos ir rangą luomo viduje) ir pagal laiško paskirtį (atsižvelgiama į įvairiausias gyvenimo situacijas, kurios leidžia išskirti labai daug rūšių)⁴⁵. Rūta Čapaitė Vytauto laiškus grupuoja pagal paskirtį ir turinį, nurodydama, kad daugiausia yra mišrių laiško⁴⁶. Naujaisiuose laiško klasifikavimo bandymuose turinio ir privatumo klausimai nelaikomi skiriamaisiais kriterijais, laišakai skirstomi atsižvelgiant į priežastį ir rašymo situaciją. Pavyzdžiui, Lutherio Stirewalto darbe laiško rašymo situacijos nurodomos kaip įprastos, išplėtos arba fiktyvios. Autoriaus nuomone, jos skiriasi pagal tai, kiek susirašinėtojai ir situacijos (kontekstai) keičiasi iš tikrovės į įsivaizduojamą⁴⁷. Vis dėlto, mūsų nuomone, epistolikos žanras nesiduoda taip lengvai įspraudžiamas į tipologinius rėmus, o

von Konrat Ziegler und Walther Sontheimer, Alfred Druckenmüller, Verlag in Stuttgart, t. 2, 1967, p. 324–327; „Byzantinische Literatur (und ihre Rezeption bei den Slaven)“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München, Zürich: Artemis Verlag, t. 2, 1983, p. 1182–1190; „Brief“, in: *Lexikon der Alten Welt*, t. 1, Augsburg: Weltbild Verlag GmbH, 1995, p. 496–501; „Brief“, in: *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, hrsg. von Hubert Cancik, Helmuth Schneider, t. 2, Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1997, p. 771–775; „Epistel“ ir „Epistolographie“, in: *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, hrsg. von Hubert Cancik, Helmuth Schneider, t. 3, Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1997, p. 1161–1166 ir p. 1166–1169.

⁴³ Kristina Svarevičiūtė, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo graikiškas laiškas Bizantijos epistolografijos kontekste“, *Literatūra*, 2011, Nr. 53 (3), p. 91–92.

⁴⁴ Stefania Skwarczyńska, *Teoria listu*, na podstawie lwowskiego pierwodruku opracowali Elżbieta Feliksiak i Mariusz Leś, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006, p. 34 ir kt.

⁴⁵ Plačiau žr. Konrad Burdach, *op. cit.*, p. 28–29.

⁴⁶ Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 54–55.

⁴⁷ Luther Stirewalt, *Studies in Ancient Greek Epistolography*, Atlanta: Scholars Press, 1993, p. 3.

tipologizacijos kriterijų pasirinkti tenka tyrėjo nuožiūrai. Pastebėtina, kad tuolaikėje epistolografijos teorijoje išskiriama ir aptariama daugiau laiškų rūšių variantų, nei egzistavo kasdienėje praktikoje⁴⁸.

Nuo laiško rūšies, tikslo, adresato ir adresanto santykių, giminystės laipsnio bei jų statuso priklauso daug laiško aspektų, tarp jų – ir laiško struktūra. Ji valdovo laiškuose gana ilgai išlieka nepakitusi, tradicinė. Žinoma, esama skirtumų tarp oficialaus dalykinio ir kasdienio ar labiau asmeninio laiško struktūros. Vis dėlto išlaikomas pagrindas: adresas, kas kam rašo, sveikinimas/pasisveikinimas (*salutatio*), į kurį dažniausiai įterpiamas pasiteiravimas apie sveikatą ar jos palinkėjimas (pvz., *salutem et amicitiae augmentum; salutem et felices successus; salutem et fraterni amoris continuum incrementum*), kaip ir atsisveikinimas (*valedictio – vestram fraternitatem optamus bene valere; quam diu feliciter vivere et regnare optamus; bene valeat; quam optime valere et feliciter imperare exopto; bene valeat Majestas vestra serenissima sitque semper felicissima* ir pan.) – šie struktūriniai elementai išlaikomi beveik kiekviename laiške. Čia galima prisiminti epistolikoje vartojamų sveikinimų universalumą, jų būtinumą ir numanomą poveikį adresatui, bendravimo etiketo išlaikymą, tradicines frazes, ateinančias iš retorikos, laiškų rašymo vadovėlių, formuliarų (*salutatio* daliai *ars dictaminis* veikaluose buvo skiriama itin daug dėmesio), tradiciją, turinčią labai senas šaknis, siekiančias Antikos laikus, ir besitęsiančią iki mūsų dienų. Laiškas atspindi žmonių bendravimo įpročius, papročius, pasisveikinimo frazės – tarsi rankos paspaudimas susitikus. Apskritai teiravimasis apie sveikatą, net jei tai yra tik kanoninis mandagumo reiškinys, yra labai dažnas laiškų elementas, svarbus gyvenimo kokybės nusakymas, parodymas⁴⁹.

⁴⁸ „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, p. 652.

⁴⁹ Pvz., žr. CEV, Nr. 1213, p. 713–714; Nr. 1270, p. 758–759; p. 761–762; *Akta Aleksandra*, Nr. 92, p. 115; Nr. 109, p. 151; *Acta Tomiciana*, t. 1, Nr. 15, p. 27; t. 13, Nr. 350, p. 327; Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *op. cit.*, Nr. 2, p. 168–170, Nr. 3, p. 170–171; Nr. 1, p. 221–222; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, Nr. 12, p. 70 ir kt.; Stephen C. Rowell,

Dar vienas populiarus laiškų pradžios elementas – įvadinis sakinyss ar kelios frazės, kuriomis nurodoma, kada, kokiomis aplinkybėmis gautas laiškas, kas jį perdavė, apie ką buvo kalbama paskutiniame adresato laiške, kokia paties adresanto reakcija į tą laišką. Šį reiškinį lėmė praktiniai gyvenimo dalykai: komunikavimo laiškais specifiikka, pavojingas pasiuntinių darbas, laiškų persiuntimo būdai ir pan.⁵⁰

Kitos kanoninės (teorinės) dalykinio laiško dalys: įžanga (*exordium*), adresato palankumo siekimas (*captatio benevolentiae*), dėstymas (*narratio*), prašymo pateikimas (*petitio*), įrodinėjimas (*argumentatio*), pasekmių nusakymas, pabaiga ar išvados (*conclusio*), data. Žinoma, retai pasitaiko valdovo laiškų, kuriuose egzistuotų visos čia suminėtos struktūrinės dalys⁵¹.

Valdovo laiškuose esama dar kelių itin tradicinių privalomų elementų, išliekančių daugelį šimtmečių, siekiančių Antikos laikus. Vienas tokių – tai kreipiniai. Paprastai į kitą valdovą kreipiamasi epitetais, nurodančiais abiejų korespondentų vienodą statusą, luomą, tam tikrą, pavadintume, „valdovų broliją“, reiškiančiais draugiškus santykius, pagarbą, puoselėjančiais draugystę su kaimynais (žinoma, kai adresato ir adresanto santykiai yra draugiški). Arba epitetais, reiškiančiais priklausymą krikščionių tikėjimo bendruomenei ar

„Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose“, p. 159–160; 160–161; 162; 163–164; 165–166 ir kt.

⁵⁰ Apie tai plačiau žr.: Rūta Čapaitė, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, p. 54–58; Raimonda Ragauskienė, *op. cit.*, p. 10–14.

⁵¹ Tokių retoriškų laiškų, kuriuose būtų beveik visos minėtos struktūrinės dalys, pavyzdžius žr.: Gedimino laiškas popiežiui Jonui XXII (1322 m.), laiškai Liubeko, Zundo, Bremeno, Magdeburgo, Kelno ir kitų miestų piliečiams (1323 m. sausio 25 d. ir gegužės 26 d.), in: *Chartularium Lithuaniae*, p. 39–41; 46–49; 58–62; Vytauto laiškas, rašytas Europos šalių valdovams, didikams, miestų bendruomenėms (1409 m. rugsėjo 9 d.) – CEV, Nr. 427, p. 199–201; panašus, tik kiek platesnio turinio, Jogailos laiškas-skundas – CEV, Nr. 426, p. 194–195. Tokie laiškai primena retorinę kalbą, kai kuriuos jų galėtume priskirti diplomatiinių, propagandinių, skundžiamųjų ar kaltinamųjų laiškų rūšiai. Taip pat žr. *Akta Aleksandra*, Nr. 139, p. 218–219; Nr. 258, p. 427; *Acta Tomiciana*, t. 10, Nr. 82, p. 86 ir kt.

nurodančiais giminystės ryšį, paklūstančiais ir dvaro kurtuazijos reikalavimams. Keli pavyzdžiai: brangiausias drauge ir broli (*frater et amice charissime*), draugui mūsų Kristuje (*amico nostro in Christo*), mūsų mylimiausiajam draugui (*amico nostro carissimo*), mylimiausiajam mūsų giminaičiui (*consanguineo nostro carissimo*), mūsų nuoširdžiai mylimam (mums nuoširdžiai brangiam) kunigaikščiui (*principi nobis sincere dilecto*), mūsų brangiausias kaimyne (*affine noster charissime; amice et affinis noster charissime et singulariter observandissime*) ir t.t.

Į valdovo žmoną ar kitą aukštos padėties didikę kreipiamasi kaip į seserį (*soror*)⁵². Įdomu tai, kad dažniausiai net ir kreipiantis į kito tikėjimo ar net priešišškai nusiteikusį valdovą, išlaikomas privalomas epistolinių kreipinių kanonas⁵³.

Dar keli pavyzdžiai kreipinių ir epitetų, tradiciškai vartojamų valdovų laiškuose, atitinkančių koresponduojančių statusą: *invictissimus, illustrissimus, serenissimus; serenissime princeps et domine domine meus gratiosissime; magnifice rex; gratiosissime domine; praeclare princeps illustris frater noster carissime; excellentissimo domino dei gracia illustrissimo regi* etc.

Kreipiantis į žemesnio luomo atstovą, į savo pavaldinius dažniausiai vartojami kreipiniai, išreiškiantys valdovo rūpinimąsi, palankumą, bet kartu demonstruojantys aiškią viršenybę: *generosi, fideles, dilecti; reverendissime/magnifice sincere nobis dilecte; subditis vero nostris gratiam nostram regiam* ir pan.

⁵² Bona kreipiasi į Romos imperatorių Ferdinandą tarsi sesuo – *tamquam soror*, žr. *Acta Tomiciana*, t. 13, Nr. 83, p. 85.

⁵³ Turų sultono Sulimano laiškas Žygimantui Senajam: perduodamas tradicinis, nors ir trumpas, sveikinimas (*salutem*), kreipiamasi kaip į draugą (*voluimus vos ut amicum nostrum certiore facere*), žr. *Acta Tomiciana*, t. 13, Nr. 82, p. 83. Žygimanto Senojo laiške tam pačiam sultonui taip pat reiškiamas draugystė, kaimyniškumas, jis vadinamas draugu, o laiško pabaigoje pažeriamas tirada retoriškų, kurtuazinių padėkojimų ir palinkėjimų: *Serenissime ac potentissime princeps, amice et vicine noster charissime*, žr. *ibid.*, Nr. 203, p. 198; Nr. 334, p. 312–313. Taip pat žr.: *ibid.*, t. 6, Nr. 83, p. 101–103; t. 13, Nr. 158, p. 150; Žygimanto Senojo laišką Ordos carui Mendli Girėjui in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, Nr. 28, p. 117–118; *Akta Aleksandra*, Nr. 258, p. 427–428.

Atitinkamai, jei valdovui rašo žemesnį statusą turintis asmuo, tai į adresatą kreipiasi retoriškais nuolankumą, nusižeminimą, pagarbą liudijančiais superlatyviniais kreipiniais, dažnu atveju save įvardydamas kaip nuolankiausią, labai atsidavusį tarną (įprastas retoriniame kontekste nelygaus savo statusu adresanto nusižeminimas): *minimus/humilis servitor; Serenissime princeps, rex inclite et domine colendissime, servitiorum meorum commendationem; Sacra regia Majestas, domine domine clementissime, post servitiorum meorum et obedientiae debitae commendationem; post humillimae et obsequentissimae servitutis meae accuratissimam commendationem praemissam* ir t. t.

Pagarbos valdovo statusui būtinybę, net, sakytume, tam tikros pagarbios baimės išraišką puikiai iliustruoja Erazmo Roterdamiečio žodžiai, išsakyti laiške, skirtame Žygimantui Senajam (1527.V.15)⁵⁴: „...ne visada buvo saugu kreiptis į galinguosius pasaulio monarchus, į kuriuos dera kreiptis ne tik tinkamu metu, bet ir su derama pagarba (dievobaimingai)“ (*...non semper tutum fuit appellasse summos orbis monarchas, quos oportet adire non solum in tempore, verum etiam religiose*).

Bet mandagus kreipinys nebūtinai reiškia gerus koresponduojančių santykius, kartais jis parašomas su karčios ironijos doze. Tokio atvejo pavyzdys – pretenzijas reiškiantys piktoki Vytauto laišakai Jogailai, rašyti jų įtemptų politinių santykių metu ir kupini emociingos bei įžeidžiančios retorikos⁵⁵.

Kitas tradicinis valdovo laiškų elementas – jo leksika. Kiekvieno mūsų tiriamo laikotarpio valdovo korespondencijoje rasime žodžių ar frazių, išreiškiančių ir deramą majestotinę laikyseną, ir valdžios reprezentavimą, ir prigimtinį orumą, ir įsakmų prašymą, ir visų pripažįstamą socialinę teisę duoti patarimą: *non mutamus voluntatem; videtur nobis; mandamus, rogamus, demandavimus; vobis scripsimus, ut sciatis; gratum est nobis; significamus, cupimus, optamus, non dubitamus, expectamus; notum esse volumus; non libenter audimus; consilium probamus; certo*

⁵⁴ *Acta Tomiciana*, t. 9, Nr. 167, p. 180.

⁵⁵ CEV, Nr. 1345, p. 815–818; Nr. 1352, p. 826–830.

edocti sumus etc. Tik į popiežių dažniausiai kreipiamasi antruoju daugiskaitos asmeniu ir reiškiamas paties valdovo nusižeminimas, nuolankumas, išlaikant ilgametę kreipimosi į aukščiausią šventiką tradiciją ir kanoną. Net labiau asmeninio, intymesnio pobūdžio laiškuose taip pat ryškus valdovo statuso gerbimas, juose vartojamos tos pačios kanoninės epistolinės frazės, kreipiniai, epitetai, kurie egzistavo dalykiniuose laiškuose. Puikus tokio reiškinių pavyzdys – Barbaros Radvilaitės „meilės“ laišakai Žygimantui Augustui. Juose žmona į mylimą vyrą kreipiasi tarsi atsargiai, su dideliu nusižeminimu, nuolankumu, vartodama prideramus jo statusui epitetus (*Šviesiausiasis Maloningasis Karaliau pone, pone, man maloningai palankus; nuolankiai prašau; nuolankiai dėkoju Jūsų Karališkajai Malonybei ir amžinai Jūsų Karališkajai Malonybei už tai tarnausiu* ir pan.) ir save įvardydama *mažiausiaja/amžinąja tarnaitė, amžinąja belaisve*. Taip pat galime paminėti Žygimanto Senojo gana gausų, šiltą, nors ir reglamentuotą valdovo epistolikos kanoną, susirašinėjamą su Bona, kuriame reiškiamas rūpinimasis šeima, sutuoktiniu, vaikais, jų sveikata, pasakojami įvykiai, aptariamai kasdieniai reikalai, tariamasi, persiunčiami kitų asmenų laišakai⁵⁶. Taigi ilgai gausėja asmeninio pobūdžio epistolikos, plečiasi temų ratas, taip pat intensyvěja aukšto statuso moterų susirašinėjimas ne tik su savo vyrais, bet ir su giminaičiais ar kitų šalių valdovais⁵⁷.

⁵⁶ Žr. *Acta Tomiciana*, t. 6, Nr. 41, p. 49; Nr. 54, p. 72; Nr. 92, p. 109; Nr. 100, p. 114–115; Nr. 113, p. 125; Nr. 125, p. 133; t. 13, Nr. 15, p. 22 ir kt. Plg. *ibid.*, t. 6, Nr. 17, p. 22; Nr. 103, p. 117; t. 13, Nr. 170, p. 169 ir kt. Galime paminėti ir gana šiltus Žygimanto Senojo kreipinius į žmoną: *Serenissima princeps et domina conjunx nostra charissima; conjugii sue amantissime, non vulgaris amoris testimonia* ir pan.

⁵⁷ Čia galima paminėti tokį atvejį, kuris gali paliudyti dar gana menką XV a. pab.–XVI a. pr. moterų aktyvumą koresponduojant, asmeninio komunikavimo tarp valdovo ir giminaičių trūkumą arba tiesiog „technines“ komunikacijos kliūtis. Turime omenyje Ldk Aleksandro laišką jo sesers Jadvygos vyrui, Bavarijos kunigaikščiui Jurgiui. Laiške, rašytame 1503 m. sausio 31 d. iš Vilniaus, Aleksandras aptaria sesers pasogos klausimus, perduoda linkėjimus jai ir jos vaikams, linki sveikatos ir laimės, net nežinodamas, kad jo sesuo jau mirusi 1502 m. vasario 18 d. Laišką žr. *Akta Aleksandra*, Nr. 148, p. 230. Daugiau apie XVI a. LDK moterų korespondenciją žr. minėtoje Raimondos Ragauskienės ir Aivo Ragausko studijoje.

Reikia pastebėti, kad minėtuose kreipiniuose, epitetuose, kano-
ninėse epistolinėse frazėse yra užsifiksavusios tam tikram kultūros
kontekstui ir visuomenės sąrangai, jos specifikai būdingos vertybinės
nuostatos, vertinimai, tikrovė paverčiama tam tikrais simboliais,
suprantamais atitinkamam sluoksniui. Valdovo privilegija – valdyti,
susivaldyti, įsakinėti, auklėti, ginti (*se regere – bonos dirigere – malos
corrigere*)⁵⁸, o pavaldinio – paklusti valdovo reikalavimams, gerbti jį,
tarsi žavėtis juo; juos siejo tam tikra abipusė ištikimybė. Apskritai
„valdžia savaime buvo giliai įsišaknijęs ir visiems savaime supran-
tamas Viduramžių mentaliteto komponentas“⁵⁹. Valdovas regimas
ne kaip individas, o kaip savo padėties apibrėžiamas tipas, kaip tam
tikros funkcijos vykdytojas, kaip idealas, tai reprezentacinė figūra
su valdžios insignijomis, kuri savo ruožtu turi laikytis atitinkamo
elgesio ir komunikavimo kodekso. Taigi tose epistolinėse formulėse
atsispindi tuolaikės visuomenės mąstymas, mentalitetas, lūkesčiai,
susiformavę ar besiformuojantys valdžios įvaizdžiai, bendravimo
ypatumai, tradicinis arba kintantis komunikacinis elgesys.

Standartizuota laiškų forma sutvirtino socialinės hierarchijos
sąvokas, buvo beveik svarbiau ne *ka* pasakysiu, bet *koks* adresato
rangas. Minėti tradiciniai normatyvieji laiško elementai sudarė dar ir
kitą galimybę – tarsi dauginti, kopijuoti tą patį laišką, pakeičiant tik
vardą ar kokią nežymią smulkmeną, ir siųsti jį skirtingiems adresatams,
būti teisingai suprastam skirtingų adresatų. Tokie laiškų trafaretai
primena šiuolaikinio biurokratinio diskurso formą. Ši galimybė, labai
formalizavusi laiškų kūrimą, buvo nurodoma ir Viduramžių laiškų
rašymo vadovėliuose, ypač vėlesniuose. Puikus tokios praktikos pa-
vyzdys – du beveik identiški Žygimanto Senojo laišakai, kurių vienas
skirtas popiežiui Klemensui VII, o kitas – Karoliui V⁶⁰. Pakeičiamas
įvardis: „rašydamas“ popiežiui Žygimantas Senasis pagal epistolo-

⁵⁸ *Europos mentaliteto istorija*, sud. Peter Dinzlacher, Vilnius: Aidai, 1998,
p. 409.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 414.

⁶⁰ *Acta Tomicana*, Nr. 313, p. 295–296 ir Nr. 308, p. 290–291.

grafijos taisyklės save vadina pirmu vienaskaitos asmeniu (*ego*), o siųsdamas tą patį laišką imperatoriui save įvardija pirmu daugiskaitos asmeniu (*nos*). Pakeičiamas tik adresato statusą atitinkantis kreipinys ir retoriškas pabaigos palinkėjimas.

Reikia pastebėti, kad jau Vytauto ir Jogailos amžininkai, išsilavinę asmenys, dirbę valdovų kanceliarijoje, o kai kurie – susipažinę su naujomis humanizmo idėjomis ir veikalais, suvokė tradicinio Viduramžių kanceliarinio stiliaus ydas ir griozdiškumą, kūrė jį parodijuojančius fiktyvius laiškus ir žavėjosi ankstyvųjų Europos humanistų korespondencijos stiliumi, mokėsi iš jų ir kopijavo, taip pamažu atverdami galimybes pokyčiams epistolikoje⁶¹.

Stilius, raiškos priemonės – labiausiai kintantis iš formalių laiško dalių. Šios raiškos kaitai įtakos turėjo atitinkamos epochos pokyčiai mentaliniame, kultūriniame lygyje, žinoma, ir paties valdovo bei jo raštininkų išsilavinimo, kanceliarijos lygio kilimas, išsiplėtusi veikla, korespondavimas su humanizmo idėjų paveiktais kraštais⁶². Apskritai

⁶¹ Žr., pvz., vieno pirmųjų humanistų Lenkijoje Stanisława Cioleko sudarytame formuliare esantį karalienės Sofijos laišką Zigmanto Liuksemburgo žmonai Barborai, kuriame rimtu, formaliu tonu siūloma pasikeisti vyrais (*Liber cancellariae Stanisłai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung*, (*Archiv für österreichische Geschichte*), ed. Jacob Caro, Wien, 1875, t. 52, sąs. 2: Nr. 33, p. 388–389, t. 45, d. 1, 1871). Taip pat yra rožės laiškas bakalaurui ir gegužės mėnesio laiškas šv. Dorotėjai, žr. Nr. 76, p. 133–134 ir Nr. 77, p. 134–135, taip pat žr. p. 129–130. Daugiau apie tokio pobūdžio laiškus Lenkijoje parengtuose formuliaruose žr.: *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, pod redakcją Bronisława Geremka, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 1997, p. 678–681; Grażyna Klimecka, „Księgi formularzowe w polskiej praktyce kancelaryjnej i dydaktyce”, in: Eadem, *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 12–13 ir kt.; Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000, p. 641–645.

⁶² Apie šiuos procesus plačiau žr.: Kęstutis Gudmantas, „Vilnius ir Krokuva. Keletas XVI amžiaus pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūrinio gyvenimo štrichų“, in: *Pirmasis Lietuvos statusas ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 284–299; Rimvydas Petrauskas, „Titulus ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmojoje pusėje“, in: *ibid.*, p. 41–43 ir kt.; Mirosław Korolko, *op. cit.*; Zygmunt Wojciechowski, *Zygmunt Stary (1506–1548)*, Warszawa: Państwowy

literatūrinė raiška mūsų aptariamo laiko epistolikoje iš esmės yra „sukuriama“ diktaministo, žinoma, esama ir paties adresanto asmenybės „indėlio“.

Apie Gedimino laiškų stilių nėra lengva kalbėti – išlikę vos šeši laišakai, bet jie aiškiai rengti pagal *ars dictaminis* taisykles, juose aiški kompozicija: *salutatio, intitulatio, captatio benevolentiae, narratio, petitio, conclusio, datum*. Naudojamos tam metui ir apskritai retoriniam tekstui būdingos literatūrinės priemonės: epitetai, kreipiniai, kuriais įsiteikiama, pagerbiama, kontrastas, kartojimas ir sinonimija, nuosekli argumentacija, taip pat krikščioniškos metaforiškos frazės ar klišės, kuriose yra ir retorinių sušukimų, ir daug pakartojimų ar šiaip vaizdingų posakių. Tekstai atitinka Viduramžių atvirajam laiškui būdingo stiliaus reikalavimus, bet kartu stiliaus požiūriu yra dvilypiai: vietomis „išlenda“ pagoniškojo mąstymo apraiškos, kurios koegzistuoja su epistoliniais diktamino kanonais⁶³. Vytauto korespondencijoje taip pat vartotos panašios stilistinės priemonės, neretai pasitaiko gana gyvo dialogų perpasakojimo, tiesioginės kalbos, labai panašių tokį perteikiamą pokalbį įrėminančių frazių, pasakojamų įvykių dinamikos ir ekspresijos. Beveik visada „girdėti“ siuntėjo „balsas“, jo emocijos labai detalizuojamos⁶⁴, esama specifinio teksto ritmo (*cursus*), kuriuo buvo siekiama palengvinti skaitomo ar sakomo teksto supratimą ir pajautimą, labai atidžiai parenkant ir išdėstant žodžius, frazes, net žodžių skiemenų ilgumą sakinio ar frazės pradžioje ar pabaigoje⁶⁵. Abiejų minėtų valdovų laiškų raiška rodo, kad jie labiau skirti klausyti, o ne

Instytut Wydawniczy, 1979, p. 131–153. Reikia nepamiršti pokyčių ir pačioje epistolografijos teorijoje.

⁶³ Plačiau apie tai žr. Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 163–171, taip pat žr. minėtam leidinyje *Metrašiai ir kunigaikščių laišakai* esančius Rasos Mazeikaitės, Sauliaus Žuko ir Egidijaus Banionio straipsnius.

⁶⁴ Plačiau apie tai žr. Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 78, 80–83, 85–94; Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, p. 107–121.

⁶⁵ Fr. A. Doubek, „Formuła pozdrowienia (*Salutatio*) w *Codex epistolaris Vitolidi*“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1930, t. 7, *passim*; Giles Constable, *op. cit.*, p. 42.

tyliai skaityti. Žygimanto Senojo korespondencijoje galime pastebėti jau kiek kitokį pasakojimo modelį – ne tokį emocingą, labiau standartizuotą, trafaretiškesnį, bet kartu šiltesnį, asmenišką, naudojamas kiek kitas raiškos priemonės, galima įžvelgti didesnę lotyniškosios europinės, jau humanistinės epistolikos stilstikos įtaką. Žygimantas Augustas pirmasis iš LDK valdovų pradėjo koresponduoti lenkiškai ir nevengė pats rašyti laiškų. Jo korespondencija su Radvilomis liudija šiek tiek kintantį komunikavimo pobūdį su savo pavaldiniais, rodantį artimus, draugiškus, pakankamai lygiaverčius koresponduojančių santykius, labiau primenančius konstruktyvų dialogą, apsikeitimą nuomonėmis, pagalbos ar patarimo prašymą, nuspalvintą asmeniškumo, o ne direktyvų valdovo požiūrį ar įsakymą pavaldiniui; taip pat liudija stiprų lotyniškosios epistolikos normatyviškumo, literatūrinės raiškos įtaką kitakalbei, šiuo atveju lenkiškajai, korespondencijai⁶⁶.

Jei palyginsime Gedimino ir Aleksandro arba Vytauto ir Žygimanto Senojo ar Žygimanto Augusto korespondenciją, tai ir „plika akimi“ matysime tam tikrus stiliaus ir raiškos skirtumus. Gedimino ir Vytauto epistolika rodo pačios viduramžinės korespondencijos pokyčius, o Aleksandro laiškų kalba jau panašėja į renesansinę. Žygimantas Senasis koresponduoja su žymiuoju humanistu Erazmu Roterdamičiu daugiau mažiau vienodame kultūriniame lygyje⁶⁷,

⁶⁶ Apie tai žr. Irena Kaniewska, *op. cit.*, p. 28–33; Raimonda Ragauskienė, *op. cit.*, p. 8–9, 14–26.

⁶⁷ Jų korespondenciją žr. *Acta Tomiciana*, t. 9, Nr. 167, p. 180–183; t. 10, Nr. 82, p. 86; Nr. 382, p. 368–370. Svarbu pabrėžti, kad į pirmąjį Erazmo laišką sulaukta reakcijos. Jis dar tais pačiais metais buvo išspausdintas Krokuvos Vietoro oficinoje (*Des. Erasmi Roterodami Epistola ad inclitum Sigismundum regem Poloniae etc. mire elegans, in qua horum temporum conditionem graphice describit. Eiusdem ad amicum quendam Epistola pia iuxta et elegans, qua calumniam sibi intentam, quod aliter atque par erat de sacratissimo Christi corpore sentiret breviterque refellit*, Kraków: H. Vietor, 1527), Lenkijoje sukėlė visuotinį entuziazmą, o kartu ir supykė tam tikrus Austrijos ir Vengrijos sluoksnius, prijauniančius Habsburgams. Pagrindinė laiško mintis – būtinybė stengtis palaikyti taiką, tokia esanti pagrindinė valdovo misija. Plačiau apie lenkų ir Erazmo susirašinėjimą (išlikę 92 laiškai) žr. *Korespondencja Erazma z Rotterdamu z Polakami*, praeložyla i opracowala Maria Cytowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969.

o Vytautas kažin ar būtų įvertinęs ir „teisingai“ supratęs kažkokio Pranciškaus Akvavivos jam skirtą humanistinio pobūdžio retorinį laišką⁶⁸. Pranciškaus laišką lyginant su paties Vytauto laiškais išryškėja akivaizdūs skirtumai – stiliaus, ir teksto ritmikos, turinio ir pan., atspindintys dvi skirtingas epochas ir kultūras, o Erazmo ir Žygimanto Senojo laiškuose tų skirtumų beveik nebėra, abiejų korespondentų epistolikos stilius – humanistinis renesansinis; žinoma, valdovo laiške vartojama majestotinė įvardžio forma (mes), bet tonas gana šiltas ir draugiškas. Jau pats faktas, kad Lenkijos ir Lietuvos valdovui savo iniciatyva rašo žymiausias Europos humanistas, rodo „priklausymą“ Europai, jos kultūrai, komunikacinei erdvei, modernėjimą. Žygimantas puikiai supranta, kad pakliuvęs Erazmo akiratin, o dar taip išgirtas, neliks nepastebėtas: savo laiške dėkoja Erazmui už tai, kad šis pristatęs adresantą visam pasauliui, kviečia Erazmą atvykti į Lenkiją, nors supranta, kad tai beveik neįmanoma, be to, siunčia olandui dovanų 100 auksinių. Palyginus šiuos tekstus su pirmaisiais LDK valdovų (Gedimino, Algirdo, Vytauto) laiškais, matyti dar didesni žanriniai, kultūriniai, mentaliniai pokyčiai.

Nepaisant visų suminėtų skirtumų ir pokyčių, paėmę į rankas beveik bet kurį minėtų valdovų laišką, atpažinsime valdovo laiško modelį, dalykinės politinės epistolikos kanoną, o nežinodami adresantų ir adresatų vardų dažnu atveju iš pirmo žvilgsnio nelabai galėtume atskirti, kurio valdovo laišką skaitome. XV a. antroje pusėje – XVI a. pradžioje LDK ir Lenkijoje buvo skaitomi humanistų laišakai, keitėsi universiteto mokymo programos, valdovų epistolikoje atsiranda naujos raiškos ir stiliaus apraiškų, bet mokyklose ir kanceliarijose dar buvo sekama tradicine, tam laikui suprantamesne, vėlyvųjų Viduramžių epistolikos

⁶⁸ CEV, Nr. 1394, p. 879–885. Pranciškaus Akvavivos asmens iki šiol nepavyko identifikuoti. Kol kas tyrėjams nepavyko užtikti ir jokių užuominų kituose šaltiniuose apie šio laiško gavimą, siuntimą, persiuntimą, kokią nors Vytauto reakciją ar komentarą, nors tokia praktika buvo plačiai paplitusi to meto korespondencinėje komunikacijoje.

rašymo maniera⁶⁹. Dalykinis stilius išlieka ilgai, kai kuriuos jo elementus yra perėmę ir šiuolaikiniai verslo, dalykiniai, biurokratiniai laiškai.

IŠVADOS

Taigi XIV–XVI a. LDK valdovų epistolika – daugiasluoksnis darinys, kuriame dera sena ir nauja: ne vieną šimtmetį skaičiuojanti, perimta ir Ldk aplinkoje adaptuota lotyniškosios europinės epistolikos tradicija ir dėl įvairaus pobūdžio pokyčių atsiradę nauji elementai. Vis dėlto šios rūšies laiškuose labiau dominuoja tradiciniai ir normatyvūs dalykai: atitinkama laiškų tematika, struktūra, kreipiniai ir epitetai, leksika, diplomatinio bendravimo raiška. Valdovo korespondencijos konservatyvumą, normatyvumą, tradicijos tęstinumą lėmė: glaudžios sąsajos su dokumentu; konservatyvios institucijos, su kuriomis buvo bendraujama – valdovų kanceliarija, popiežiaus kurija, Ldk aplinkoje adaptuoti viduramžinio laiškų rašymo mokslo pagrindai, kurie buvo suformuoti būtent šiose institucijose. Taip pat valdovo statusas ir veiklos specifika (laiškais administruojama valstybė, bendraujama su užsieniu), reikalaujanti unifikuoto kodo, kad būtų atpažintas adresanto statusas, kad būtų susikalbama. Dalykinis, diplomatinis, reprezentatyvus ir dažnai direktyvus laiškų pobūdis reikalavo retorinio formalizmo ir paveikumo. Egzistavusi socialinė hierarchija, luominės etikos reikalavimai ilgam „įkalino“ asmeninę, laisvesnę raišką gana griežtuose rėmuose, o valdovo laiškų kūrimo ir rengimo pobūdis lėmė adresanto minties transformaciją į tradiciškai išlaikomas, visiems suprantamas epistolines klišes.

Santykinais labiausiai kintantys elementai valdovų laiškuose – tai stilius, literatūrinė ir emocinė raiška. Tai priklauso nuo valdovo ir jo diktaministų išsilavinimo lygio kaitos, nuo naujų atitinkamos

⁶⁹ *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, p. 677–678; Rimvydas Petrauskas, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, p. 69–84. Plg. Giles Constable, *op. cit.*, p. 43.

epochos retorinių-epistolinių reikalavimų, naujų madų, idėjų, kurios palaipsniui koregavo ir patį laiškų turinį, atspindintį ir mentalinius, kultūrinius visuomenės pokyčius. Ne paskutinę vietą čia užima ir valdovo asmenybės ypatumai. Laikui bėgant kintantis komunikacinis elgesys, ypač valdovo šeimos ir jam artimų žmonių aplinkoje, lėmė šiltesnio, intymesnio pobūdžio laiškų atsiradimą ir pagausėjimą.

Viena vertus, valdovo aplinka, dvaras, kanceliarija – tai terpė, kurioje anksčiausiai ir sparčiausiai ima plisti naujos idėjos, čia dirba intelektualai, diplomatai, bendraujantys su įvairių kultūrų kraštais, kita vertus, valdovo, valdžios institucija – pakankamai konservatyvi struktūra, ne taip lengvai pasiduodanti naujovėms, palaikanti tradicinį komunikavimo pobūdį. Visus tuos skirtingu laiku gyvenusius mūsų minėtus valdovus sieja ir tas faktas, kad didžioji jų korespondencijos dalis buvo rašyta lotyniškai, o perimtas europinis epistolinis modelis užtikrino sklandų Ldk korespondavimą su užsienio valdovais ir LDK aktyvumą tarptautiniu lygiu, buvo svarbus politinis įrankis, stiprinantis valdovo autoritetą šalies viduje ir už jos ribų.

LDK valdovų korespondencija yra svarbi ilgalaikio, įvairialypio politinio, kultūrinio proceso sudedamoji dalis. Joje fiksuojamas valdovo gyvenimas, jo asmenybės saviraiška, išsilavinimas, politiniai, kultūriniai ryšiai, valdymo pobūdis. Valdovų epistolikos modelis, komunikavimo tradicijos ilgainiui buvo perimtos didikų, bajorų ir kitų kilmingųjų, taigi buvo tam tikras *exemplum*, kuris formavo ir užtikrino dalykinio korespondencinio bendravimo tradicijų tęstinumą žemesniuose sluoksniuose.

Įteikta: 2012-04-05
Priimta: 2012-06-30

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis Primi, regis Poloniae, magni ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie domini, Poznań: Fundacja Działyńskich przez Bibliotekę Kórnicką, t. 1–13: 1852–1915.

Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego (1501–1506), (*Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. 19), wyd. Fryderyk Papée, Kraków [i inn.]: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1927.

ADAMCZEWSKA IZABELLA, „List“, in: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, Kraków: Universitas, 2006, p. 385–387.

[ALGIRDAS], „Nuo lietuvių karaliaus Algirdo pasveikinimas patriarchui“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 203–204.

ALIŠAUSKAS VYTAUTAS, „Sakymas ir rašymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 603–622.

ALIŠAUSKAS VYTAUTAS, *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2009.

BANIONIS EGIDIJUS, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998.

BANIONIS EGIDIJUS, „Žodžio ir papročio kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 22–34.

BOSSIS MIREILLE, „Methodological Journeys Through Correspondences“, *Yale French Studies*, nr. 71: *Men/Women of Letters*, published by Yale University Press, 1986, p. 63–75.

„Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München und Zürich: Artemis Verlag, t. 2, 1983, p. 648–682.

„Brief“, in: *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, hrsg. von Hubert Cancik, Helmuth Schneider, t. 2, Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1997, p. 771–775.

„Brief“, in: *Lexikon der Alten Welt*, t. 1, Augsburg: Weltbild Verlag GmbH, 1995, p. 496–501.

„Brief“, in: *Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, hrsg. von Georg Wissowa, t. 3, Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1899, p. 836–843.

„Byzantinische Literatur (und ihre Rezeption bei den Slaven)“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München, Zürich: Artemis Verlag, t. 2, 1983, p. 1182–1190.

BUNGE FRIEDRICH GEORG von (Hrsg.), *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, t. 4 (1394–1413), Reval: in Commission bei Kluge und Ström, Druck von Heinr. Laakmann in Dorpat, 1859; t. 6 (Nachträge zu den fünf ersten Bänden), Riga: im Verlage von Nikolai Kymmell, Druck von Heinr. Laakmann in Dorpat, 1873.

BURDACH KONRAD, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung)*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1926.

Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans: Gedimino laiskai, tekstus, vertimus bei komentarus parengė Stephen C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003.

Codex epistolaris saeculi decimi quinti (XV), wyd. August Sokolowski, Joseph Szujski, (*Monumenta aevi historici. Res gestas Poloniae illustrantia*, t. 2), Kraków: Nakładem Akademii umiejętności krakowskiej: w drukarni „Czasu“, 1876.

Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, Collectus opera Antoni Prohaska, (*Monumenta aevi historici. Res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6), Cracoviae: Sumptibus Academiae literarum Crac., 1882.

CONSTABLE GILES, „Dictators and Diplomats in the Eleventh and Twelfth Centuries: Medieval Epistolography and the Birth of Modern Bureaucracy“, *Dumbarton Oaks Papers*, t. 46: *Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, Trustees for Harvard University, 1992, p. 37–46.

CZERMIŃSKA MAŁGORZATA, „Pomiędzy listem a powieścią“, in: *Teksty*, 1975, Nr. 4 (22), p. 28–49.

CYNARSKI STANISŁAW, *Žygmantas Augustas*, Vilnius: Versus aureus, 2007.

CYSEWSKI KAZIMIERZ, „Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistolografią“, in: *Pamiętnik Literacki*, 1997, t. 88, s. 1, p. 95–110.

ČAPAITĖ RŪTA, „Lietuvos didikio kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo amžininkų korespondenciją“, in: *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Alytus, (Alytaus kraštotyros muziejus, Džukų kultūros draugė), 2001, p. 10–27.

ČAPAITĖ RŪTA, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didikio kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha. Straipsnių rinkinys 2000–2010*, sudarė Brigita Balčytienė, Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2010, p. 48–73.

ČAPAITĖ RŪTA, „Viduramžių raštininko rašto individualumo problemos“, in: *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sud. Edmundas Rimša, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005, p. 65–108.

ČAPAITĖ RŪTA, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 47–95.

DOUBEK FR. A., „Formuła pozdrowienia (*Salutatio*) w *Codex epistolaris Vitoldi*“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1930, t. 7, p. 505–529.

„Epistel“ ir „Epistolographie“, in: *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, hrsg. von Hubert Cancik, Helmut Schneider, t. 3, Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1997, p. 1161–1166 ir p. 1166–1169.

„Epistolography“, in: *Der kleine Pauly: Lexikon der Antike*, auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft bearbeitet und herausgegeben von Konrat Ziegler und Walther Sontheimer, Alfred Druckenmüller, Verlag in Stuttgart, t. 2, 1967, p. 324–327.

ERDMANN CARL, *Studien zur Briefliteratur Deutschlands im elften Jahrhundert*, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1938.

Europos mentaliteto istorija, sud. Peter Dinzlbacher, Vilnius: Aidai, 1998.

„Formularz ciechanowski“, in: Grażyna Klimecka, *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 53–110.

Gedimino laišakai, parengė V. Pašuta, I. Štal, Vilnius: Mintis, 1966.

GUDMANTAS KĘSTUTIS, „Vilnius ir Krokva. Keletas XVI amžiaus pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūrinio gyvenimo štrichų“, in: *Pirmasis Lietuvos statutas ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 284–299.

HEINIG PAUL-JOACHIM, „Der König im Brief. Herrscher und Hof als Thema aktiver und passiver Korrespondenz im Spätmittelalter“, in: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, hrsg. Von Heinz-Dieter Heimann in Verbindung mit Ivan Hlaváček, Paderborn [et al.]: Ferdinand Schöningh, 1998, p. 31–49.

JAWORSKI RAFAŁ, „Kancelaria litewska XIV–XVI wieku. Stan i specyfika badań. Postulaty badawcze“, in: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem*, Materiały konferencji naukowej, Toruń 18 kwietnia 2002 roku, pod redakcją Waldemara Chrzączewskiego i Wojciecha Krawczuka, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003, p. 89–104.

JOVAIŠAS ALBINAS, „Gedimino laiškų teksto dvilypumas: senameldis adresantas ir katalikas raštininkas“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 163–174.

IRENA KANIEWSKA, „Wstęp“, in: *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, p. 5–36.

KERŠIENĖ DOVILĖ, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, [d disertacija], Vilnius, 2010.

KERŠIENĖ DOVILĖ, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 17–57.

KIAUPIENĖ JŪRATĖ, PETRAUSKAS RIMVYDAS, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius: Baltos lankos, 2009.

KLIMECKA GRAŻYNA, „Księgi formularzowe w polskiej praktyce kancelaryjnej i dydaktyce“, in: Eadem, *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 9–51.

Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance, hrsg. von Heinz-Dieter Heimann in Verbindung mit Ivan Hlaváček, Paderborn [et al.]: Ferdinand Schöningh, 1998.

Korespondencja Erazma z Rotterdamu z Polakami, przełożyła i opracowała Maria Cytowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969.

KOROLKO MIROŚLAW, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego: Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1991.

KOSMAN MARCELI, „Dokumenty wielkiego księcia Witolda“, in: *Studia źródłoznawcze*, t. 16, Warszawa-Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1971, p. 139–169.

KOSMAN MARCELI, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, in: *Studia źródłoznawcze*, t. 14, Warszawa-Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1969, p. 91–117.

Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w., pod redakcją Bronisława Geremka, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997.

Liber cancellariae Stanislai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung, (*Archiv für österreichische Geschichte*), ed. Jacob Caro, Wien, t. 45, sşs. 1: 1871; t. 52, sşs. 2: 1875.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.

Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, opracowanie, wstęp, komentarze Irena Kaniewska, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999.

Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego, Wojewody Wileńskiego Marszałka i Kanclerza W.X.L., Xięcia na Olyce i Nieświżu; Brzeskiego, Szawelskiego, Kowieńskiego i Boryssowskiego etc. starosty [...], z autentyków spisane i wydane przez Stanisława Augusta Lachowicza, Wilno: Nakładem i drukiem T. Glücksberga, 1842.

MAŽEIKAITĖ RASA, „Tekstas ir potekstė Gedimino laiškuose Vokietijos miestams bei vienuoliams“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 147–162.

Metraščiai ir kunigaikščių laišškai, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

MICHAŁOWSKA TERESA, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000.

MICHAŁOWSKA TERESA, „Średniowieczna teoria literatury w Polsce (*ars dictaminis* – jej pogranicza i funkcje)“, in: *Literatura, historia, dziedzictwo*, pod redakcją Tomasza Chachulskiego i Anny Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: IBL, 2006, p. 29–39.

MURPHY JAMES JEROME, „Introduction: The Medieval Background“, in: *Three medieval rhetorical arts*, ed. by James J. Murphy, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1971 (antras leidimas 1985), p. vii–xxiii.

MURPHY JAMES JEROME, *Rhetoric in the Middle Ages: A history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974.

PATT WILLIAM D., „The Early *Ars Dictaminis* as Response to a Changing Society“, in: *Viator*, 1978, Nr. 9, Brepols Publishers, p. 133–155.

PERELMAN LES, „The medieval art of letter writing: rhetoric as institutional expression“, in: *Textual dynamics of the professions: Historical and contemporary studies of writing in professional communities*, eds. Charles Bazerman and James Paradis, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991, p. 97–119.

PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmojoje pusėje“, in: *Pirmasis Lietuvos statutas ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 35–46.

PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 69–84.

RAGAUSKIENĖ RAIMONDA, Ragauskas Aivas, *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems: Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius: Vaga, 2001.

RAGAUSKIENĖ RAIMONDA, „The ruler and his noble subject: the communication model of the correspondence between Sigismund Augustus and Mikalojus Radvila The Red, 1546–1572“, in: *Lithuanian historical studies*, 1998, Nr. 3, Vilnius: Lithuanian institute of history, p. 5–26.

ROCKINGER LUDWIG, *Briefsteller und Formularbücher des elfften [sic] bis vierzehnten Jahrhunderts. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, t. 9)*, München: bei Georg Franz, 1863 (New York: B. Franklin, 1961).

ROČKA MARCELINAS, „Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 193–203.

ROSENMEYER PATRICIA A., *Ancient Epistolary Fictions. The Letter in Greek Literature*, Cambridge University Press, 2001.

ROWELL STEPHEN C., „Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, Vilnius, 2004, p. 149–188.

ROWELL STEPHEN C., „Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, Vilnius, 2004, p. 149–188.

ROWELL STEPHEN C., „Įvadas“, in: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans: Gedimino laišakai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė Stephen C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, p. XI–LVIII.

SCHULER PETER-JOHANNES, „Formelbuch und *Ars dictandi*. Kaum genutzte Quellen zur politischen und sozialen Geschichte“, in: *Civitatium communitas. Studien zum europäischen Städtewesen*, Festschrift Heinz Stoob zum 65. Geburtstag, hrsg. von Helmut Jäger, Franz Petri, Heinz Quirin, d. 1, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1984, p. 374–389.

Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, hrsg. von Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehlke, t. 3, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866.

SKWARCZYŃSKA STEFANIA, *Teoria listu*, na podstawie lwowskiego pierwodruku opracowali Elżbieta Feliksiak i Mariusz Leś, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006.

- SVAREVIČIŪTĖ KRISTINA, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo graikiškas laiškas Bizantijos epistolografijos kontekste“, *Literatūra*, 2011, Nr. 53 (3), p. 89–99.
- STIREWALT LUTHER, *Studies in Ancient Greek Epistolography*, Scholars Press, 1993.
- Tajne listy Króla Polskiego Zygmunta Augusta do Stanisława Hozyusza posła Rżpłtej Polskiej na dworze Rzymskim: w r. 1549 i 1550 umówionemi znakami pisane*, odczytał Józef Lepkowski, Wiedeń: J. Sabiniski, 1850.
- „Vytauto laiškai“, in: *Metrašćiai ir kunigaikščių laiškai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 205–221.
- WITT RONALD, „Medieval „ars dictaminis“ and the beginnings of humanism: a new construction of the problem“, *Renaissance Quarterly*, t. 35, Nr. 1, 1982 pavasaris, p. 1–35.
- WOJCIECHOWSKI ZYGMUNT, *Zygmunt Stary (1506–1548)*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.
- ŽUKAS SAULIUS, „Gedimino laiškų semiotinė analizė“, in: *Metrašćiai ir kunigaikščių laiškai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 175–183.

Dovilė Keršienė

LETTERS OF THE RULER OF THE GRAND DUCHY
OF LITHUANIA FROM THE 14TH TO 16TH CENTURIES:
TRADITION AND PROCESSES OF MODERNIZATION

Summary

A letter of a ruler is a complicated quite traditional formation, which in terms of structure, content, style, and literary expression was affected by epochal changes – mental, social, political, cultural, etc. The article analyses a character of correspondence of rulers of the Grand Duchy of Lithuania in the fourteenth to sixteenth centuries, also, a canonical model of their letters, adapted pan European tradition of Latin epistolic that formed the model; the genre, cultural, mental, and other changes are emphasized.

The article discusses the rulers' letters as an example of objective, diplomatic correspondence, their structure, themes, address, lexis, requirements of class ethics (all these are traditional, enduring elements of ruler's epistles), style (the most volatile element), a context of preparing a letter; there are discussed questions of typologisation, real authorship and other problems of a common nature of research of the GDL epistles. The Latin correspondence of grand dukes of Lithuania (Gediminas, Vytautas, Alexander, Sigismundus the Old, Sigismundus Augustus) makes the basis of research; for comparison letters of some contemporary European rulers are included.

Correspondence of rulers of the Grand Duchy of Lithuania is a relevant component of an enduring miscellaneous political, cultural process. It reflects ruler's life, self-expression of his personality, his education, and political, cultural connections, nature of ruling. Magnates and noblemen eventually absorbed a model of rulers' epistles, traditions of communication, thus, it was a certain *exemplum*, which formed and granted a continuity of traditions of *matter-of-fact* communication via correspondence in the lower strata of society.